

УДК 373.3.091.016:811.161.2

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-8(346)-1-181-197

Новосьолова Валентина Іванівна,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу
навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.
ribusya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2987-7888>

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ УЧНІВ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Динамічна реальність і глобальні проблеми людства зумовлюють вироблення в здобувачів освіти вмінь для ефективної життєдіяльності й подолання викликів сучасного соціуму. Сьогоднішній і завтрашній світ є значним викликом, але водночас і величезною можливістю, що забезпечує умови для адаптації до зовнішнього середовища, задоволення творчих, духовних та емоційних потреб здобувача освіти. Тому необхідно підготувати учнів до можливостей ХХІ століття. Освітній процес має бути спрямований на розвиток таких якостей як дослідницька активність, мислення в критичний спосіб, саморегуляція, самостійність, ініціативність, креативність, комплексне розв'язання проблем, формування потреби активного самонавчання впродовж життя, виховання стійкості, стресостійкості, гнучкості, вироблення вміння знаходити нестандартні рішення, а також здатність їх змінювати й адаптовувати.

Оскільки нинішній стан розвитку мовної освіти в школі характеризується пошуком і впровадженням в освітній процес ефективних інноваційних стратегій формування компетентного мовця, то варто відзначити, що реалізація компетентісно орієнтованої парадигми мовної освіти учнів буде результативною, якщо більше зусиль зосередити на розробленні системи завдань, спрямованих на активну взаємодію між ідеями та знаннями, організацію самостійної пізнавальної діяльності школярів, зокрема дослідницької.

На наш погляд, окрему увагу в аспекті зазначеного необхідно зосередити на проблемі цілеспрямованої роботи з вироблення дослідницьких умінь учнів-мовців, адже потреба досліджувати навколишній світ, вивчати та опрацьовувати інформацію, пізнавати нові факти і явища – це одна із особливостей людської психіки, формування

якої починається від народження. Дослідницька активність є природним станом дитини. Якщо створити умови для реалізації вікової потреби в пошуковій активності, здатності досліджувати, оперувати мовними знаннями й дослідницькими вміннями, інтегрувати знання з різних галузей наук, то учні будуть готовими до викликів дорослого життя. Це передбачає вироблення навичок спостережливості, орієнтування в потоках інформації, мотивації для пошуку нових можливостей. Саме компетентнісно спрямований освітній процес має на меті не накопичення знань та інструктовані дії, а виробляє здатність пізнавати життєві реалії, у яких ці знання мають значення, тому впровадження компетентнісного підходу до навчання української мови сприяє розвитку в учнів можливості опанувати новий досвід.

Розроблення сучасних освітніх стандартів надало імпульсу для досягнення ефективності шкільної модернізації. У 2020 році затверджено Державний стандарт базової середньої освіти (Державний стандарт, 2020), який реалізує концептуальні засади Нової української школи (Концепція, 2016) і ґрунтується на «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо формування ключових компетентностей освіти впродовж життя». У Держстандарті закладено перелік ключових компетентностей та наскрізних умінь, визначено компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі, базові знання й вимоги до обов'язкових результатів навчання учнів.

Окрему групу складають вимоги, у яких передбачено формування навчально-дослідницьких умінь здобувачів освіти. Зокрема зазначено, що учень або учениця в процесі навчання: досліджує індивідуальне мовлення, використовує мову для власної мовної творчості, спостерігає за мовними та літературними явищами, аналізує їх (Державний стандарт, 2020). Отже, чільне місце в чотирьох групах умінь у Держстандарті відведено навчально-дослідницьким.

Мета статті – узагальнивши, критично осмисливши та доповнивши визначені в науковій літературі навчально-дослідницькі вміння, окреслити особливості формування вмінь учнів на уроках української мови в умовах Нової української школи; класифікувати навчально-дослідницькі вміння.

Відповідно до мети статті поставлено такі *завдання*:

1. На основі аналізу досліджуваної проблеми в державних нормативних документах, психолого-педагогічній, лінгвістичній, методичній літературі розкрити особливості формування навчально-дослідницьких умінь.

2. З'ясувати особливості навчально-дослідницької діяльності учнів.

3. Дібрати оптимальні методи навчання, спрямовані на формування навчально-дослідницьких умінь на уроках української мови, обґрунтувати ефективність їх.

4. Проілюструвати теоретичні положення зразками практичних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про різноплановість смислового поля дефініцій «дослідницька діяльність», «дослідницьке навчання», «навчальне дослідження», «дослідницькі вміння» «навчально-дослідницькі вміння». З'явилася численна кількість наукових студій вітчизняної і зарубіжної лінгводидактики, які окреслюють дидактичні й методичні питання, багатоаспектність організації дослідницького навчання учнів, які відбито в працях О. Горошкіної, А. Нікітіної, М. Пентлюк (формування пізнавальних і творчих знань, умінь і навичок учнів, взаємодія пізнання й об'єкта в межах проблемної ситуації), С. Омельчука (методика навчання морфології української мови в основній школі на засадах дослідницького підходу), В. Скуратівського (змістові характеристики категорії «дослідницьке завдання» у взаємозв'язку з іншими методичними поняттями), С. Балашової (формування дослідницьких умінь у студентів педагогічного коледжу в процесі вивчення природознавчих дисциплін), В. Голобородько (наукова робота учнів), Г. Лиходєєвої (формування навчально-дослідницьких умінь учнів у процесі навчання елементів стохастички), П. Мороза (дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії), Н. Недодатко (формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників), В. Стругацької (роль дослідження у формуванні самоосвітньої компетентності учнів), Г. Черненко (формування дослідницьких умінь у молодших школярів при вивченні природознавства) та ін.

Попри важливе наукове і практичне значення досліджень окремі аспекти проблеми, що розглядаємо в статті, можуть мати подальше розв'язання. Зокрема, потребують уточнення структурні компоненти навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти.

У сучасній психолого-педагогічній літературі немає однозначного трактування поняття «дослідницька діяльність» і «навчально-дослідницькі вміння».

О. Леонтович вважає організацію мислення під час дослідження принциповою особливістю, що полягає у відновленні певного порядку речей за непрямыми ознаками, відображеннями загального закону в конкретних, випадкових предметах. Водночас відбувається розвиток уваги, спостережливості, набуття аналітичних навичок. За словами О. Леонтовича, дослідницька діяльність – це діяльність, яка передбачає виконання учнями навчальних дослідницьких завдань із завчасно

невідомим рішенням, які спрямовані на створення уявлень про об'єкт або явище під керівництвом спеціаліста – керівника дослідницької роботи (Леонтович, 2006, с. 64).

С. Серова зазначає, що дослідницька діяльність – це «пізнавальна діяльність, спрямована на вироблення нових знань про об'єкти і процеси, поглиблення вже накопичених знань з предмета, реалізацію власних бажань і можливостей, задоволення інтересів, розкриття задатків та здібностей кожної дитини» (Серова, 2006, с. 27).

Вивчення психологічних студій дає змогу стверджувати, що дослідницька діяльність – це особливий вид інтелектуальної творчої діяльності, спрямованої на вироблення нових знань про об'єкти і процеси, і яка є результатом функціонування механізму пошукової активності й ґрунтується на дослідницькій поведінці (Леонтович, 2006; Поддяков, 2006; Савенков, 2006; Серова, 2006; Щедровицький, 1997).

Дослідницька діяльність як різновид діяльності вирізняється певними особливостями, зокрема творчим характером та самостійністю здійснення власного навчального дослідження. Під дослідженням розуміють вид пізнавальної діяльності, яка спрямована на здобуття нових (або суб'єктивно нових) знань, отримання нової інформації, вивчення визначених проблем на основі спеціальних стандартизованих методів (експеримент, спостереження) (Мороз П. & Мороз І., 2012). Отже, метою навчально-дослідницької діяльності є пошук пояснення й обґрунтування певних фактів, явищ, закономірних зв'язків і відношень, пошук нового способу або засобу діяльності, а результатом є суб'єктивне відкриття. Навчально-дослідницька діяльність учнів є різновидом навчальної діяльності з одного боку та складником дослідницької діяльності з іншого.

Для нашої статті цінними є праці вченого-лінгводидактика С. Омельчука. Зокрема на переконання дослідника, навчальне дослідження є складником технології дослідницького навчання. Учений зазначає, що навчальне дослідження – це «мисленневий експеримент як емпіричний метод пізнання мовного поняття чи явища, що полягає у відтворенні певних закономірностей у спеціально створених навчальних умовах і передбачає постійне стимулювання учнів досліджувати мовні явища, максимально використовувати засвоєний лінгвістичний матеріал» (Омельчук, 2014).

Навчальне дослідження передбачає, по-перше, залучення учнів до процесу перевідкриття наукових знань (теорій), що сприяє формуванню й культивуванню різних форм наукової праці та теоретичного мислення; по-друге, формування такого типу навчально-дослідницької діяльності, який висуває на передній план породження людського знання; по-третє, навчання учнів логічних розумових операцій і процедур дослідження, формування активності й цілеспрямованості мислення, розвиток його гнучкості.

Аналіз та узагальнення наведених вище визначень поняття навчально-дослідницької діяльності учнів дають змогу визначити навчально-дослідницьку діяльність як організовану педагогом діяльність учнів з використанням різноманітних форм навчання та дидактичних засобів, яка спрямована на пошук, виявлення й доведення закономірних зв'язків і відношень, фактів, явищ, процесів, у якій домінує самостійне застосування прийомів наукових методів пізнання й у результаті якої учні активно здобувають знання, розвивають свої дослідницькі вміння й здібності.

Для педагогічної теорії і практики важливою є класифікація діяльності за способом досягнення прогнозованого результату. Розглядаючи процес навчання як діяльність, психологи виділяють три її види: репродуктивну, продуктивну і творчу. Репродуктивна діяльність є процесом відтворення попереднього досвіду й не несе нового інформаційного навантаження. Продуктивна діяльність ґрунтується на аналогії із застосуванням у нових умовах засвоєних раніше методів діяльності. Продуктивна діяльність відрізняється від репродуктивної тим, що в процесі першої в учнів формуються нові знання, школярі здобувають досвід реалізації способів діяльності. Творча діяльність базується на двох попередніх, але відрізняється якісно новим продуктом, який створюється в умовах невизначеності у відповідних сферах діяльності. Навчально-дослідницька діяльність учнів відноситься до продуктивної діяльності і є складником творчої діяльності.

Рівень же сформованості вмінь учнів визначає також ступінь інтересу до відповідної діяльності. Як показує практика, досвід навчально-дослідницької діяльності на уроках української мови учні здобувають у процесі вироблення навчально-дослідницьких умінь.

Навчально-дослідницькі вміння учнів, як складові творчої діяльності (навчальної та дослідницької), неможливо подати як точно описані та строго регульовані системи операцій або дій. Але можна виокремити наступні структурні компоненти навчально-дослідницьких умінь: організаційний, інформаційний, інтелектуальний, комунікативний, технічний (Лиходєєва, 2009).

Г. Костюк зазначає, що існує така кількість умінь, скільки існує різних конкретних видів діяльності людини (Костюк 1989, с. 440). Беручи до уваги твердження науковців-методистів, психологів і дидактиків, зазначимо, що навчально-дослідницькі вміння учнів розуміють, як вміння застосовувати прийом відповідного наукового методу пізнання в умовах вирішення навчальної проблеми, у процесі виконання навчально-дослідницького завдання (Андреев, 1981); систему інтелектуальних, практичних умінь, умінь і навичок навчальної праці, необхідних для виконання дослідження або його частини (Юдко, 1983); складне психічне утворення (синтез інтелектуальних і практичних дій, засвоєних і закріплених способів діяльності), яке

лежить в основі готовності школярів до пізнавального пошуку (Недодатко, 2000); властивість особистості, яка характеризує його здатність до пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі, а також як його здатність здобувати нові знання, уміння й навички, які сприяють його розвитку (Балашова, 2000); уміння планувати і здійснювати науковий пошук, розробляти програму дослідження, підбирати наукові методи та вміло їх застосовувати, організовувати та здійснювати дослідницько-експериментальну роботу, обробляти та аналізувати отримані результати, оформляти їх у вигляді наукового тексту, формулювати висновки та успішно їх захищати перед однокурсниками та вчителем (Черненко, 2013).

Акумулюючи дослідження науковців, які розглядали навчально-дослідницькі вміння учнів, можна зробити висновки, що навчально-дослідницькі вміння відносяться до загальнонавчальних умінь; складають систему дій, що підпорядковується логіці наукового дослідження і свідомо використовується учнями в освітньому процесі для вироблення нових знань.

Основу навчально-дослідницьких умінь становлять, з одного боку, система дій, що складається з логічних розумових операцій (прийомів), зокрема: абстрагування, характеристика, теоретичне міркування, аналіз, синтез, трансформація, порівняння (зіставлення і протиставлення), класифікація, побудова висновків, з іншого – рівні когнітивної сфери: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез та оцінювання (Андрєєв, 1981; Заболотний, 2015; Недодатко, 2000).

Мовні навчально-дослідницькі уміння – це «сукупність якостей особистості учня, що забезпечують його готовність виконувати цілеспрямовані аналітико-синтетичні й пошуково-перетворювальні дії (операції), практично застосовуючи мовні систематизовані знання в процесі теоретичних та практичних розвідок» (Омельчук, 2015, с. 48).

Варто привернути увагу учителів-словесників до того, що мовно-літературна галузь Держстандарту базової середньої освіти містить дослідницький складник у переліковій результатів навчання (1). Учень чи учениця має досліджувати мовні явища і факти.

У Стандарті передбачено досягнення конкретних результатів у групі дослідницьких умінь. Досліджуючи мовні явища, учень/учениця 5-6 класів:

- використовує знання про закономірності функціонування мовних одиниць для вдосконалення власного мовлення;
- спостерігає за окремими мовними явищами в мовленні, зокрема на прикладі літературних творів.

Використовуючи знання з мови в мовленнєвій творчості:

- виявляє власні мовні вподобання під час добору мовних засобів;

- імпровізує з окремими художніми засобами, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій;
- використовує твори мистецтва як засіб комунікації з іншими особами;
- збагачує власне мовлення, використовуючи різні джерела.

Ураховуючи зазначені вище положення, узагальнюючи доробок науковців, досвід учителів-практиків, спираючись на типологію дослідницьких умінь С. Омельчука, виокремимо такі групи мовних науково-дослідницьких умінь, які тісно пов'язані між собою та перебувають у динамічній взаємозалежності:

1. *Формулювання проблеми*, створення навчальної проблемної ситуації, що забезпечує виникнення питання, аргументування актуальності проблеми:

- уміння бачити проблему;
- уміння ставити питання проблемного характеру і давати відповіді на них;
- уміння висувати припущення, гіпотези, асоціативно мислити, тобто формулювати можливий варіант розв'язання проблеми, який можна перевірити в процесі проведення навчального експерименту;
- уміння формулювати визначення мовних понять;
- уміння мислити в критичний спосіб, спираючись на наукові докази;
- уміння виокремлювати головне, перевіряти гіпотези та критично ставитися до фактів;
- пояснити свої ідеї один одному, співпрацювати для досягнення спільної мети, уміти домовлятися, за необхідності брати на себе лідерські функції.

2. *Пошук розв'язання проблеми*, проведення навчальних досліджень з поетапним контролем і корекцією результатів:

- уміння спостерігати і виділяти основні властивості мовних одиниць і явищ та виокремлювати їх з-поміж неістотних, другорядних;
- уміння аналізувати (виявляти, виділяти та пояснювати мовне явище) і синтезувати (пізнавати мовну одиницю як єдине ціле);
- уміння проводити лінгвістичний експеримент, тобто змінювати основну модель (або структуру) мовної одиниці, що веде до створення вторинної мовної одиниці;
- уміння працювати з різними джерелами інформації та аналізувати їх;
- уміння робити висновки й умовиводи, у результаті чого на основі наявних знань (досвіду) можна сформулювати нове знання;
- уміння аргументувати власні судження;
- уміння класифікувати, тобто розподіляти мовні одиниці за певними критеріями або принципами поділу;

- уміння порівнювати (установлювати схожість і відмінність між мовними одиницями та явищами);

- уміння здійснювати активне самонавчання (оволодіння способами активної пізнавальної діяльності).

3. *Виклад результатів навчального дослідження, формулювання нового знання:*

- уміння структурувати мовний матеріал (тобто створювати модель вивченої теми у формі алгоритмів, схем, таблиць, проектів, фреймів);

- уміння індуктивним (або дедуктивним) способом доводити чи спростовувати певне теоретичне (або практичне) твердження; уміння обґрунтовувати, доводити;

- уміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між мовними фактами;

- уміння презентувати результати дослідницького пошуку;

- уміння оцінювати здобуті результати і застосовувати їх у нових ситуаціях.

Формування навчально-дослідницьких умінь може відбуватися на всіх етапах перебігу уроку: від цілевизначення, мотивації навчальної діяльності до узагальнення й систематизації знань, навіть під час контролю навчальних досягнень учнів. Воно може бути індивідуальним (самостійним), парним, груповим (у малих групах із трьох-чотирьох осіб) та колективним (Омельчук, 2015). Наприклад, на уроці вивчення найпоширеніших випадків порушення лексичної норми на етапі цілевизначення можна запропонувати учням текст, який потребує редагування і завдання до нього: *Дослідіть, чи дотримано автором лексичних норм, чи стилістично мотивованою є тавтологія в тексті. Свою думку доведіть.*

Необхідно спланувати роботу на уроці в такий спосіб, щоб зацікавити учнів, створити умови, аби перетворити процес учіння в цікавий дослідницький процес, виробити в здобувачів освіти потребу усвідомлювати і розуміти як проблему, мету й завдання, так і перебіг навчального дослідження (розв'язання дослідницького завдання), його результати; навчити знаходити, фіксувати основний зміст прочитаного повідомлення відповідно до поставленого завдання, добирати мовні одиниці, порівнювати, синтезувати і структурувати мовні явища, продукувати нові знання, використання яких дасть змогу розв'язувати життєво необхідні проблеми й робити усвідомлений вибір у повсякденних ситуаціях в умовах школи й поза її межами.

Водночас навчально-дослідницька діяльність учнів на уроках української мови являє собою активний системний пошук необхідної інформації, який ґрунтується на опрацюванні різних надійних джерел текстової і графічної інформації (довідкової літератури, енциклопедичних і лінгвістичних словників, наукової, публіцистичної,

художньої літератури, довідкових медіа ресурсів тощо), що даватиме змогу самостійно розкривати основні властивості мовних одиниць і явищ, розрізняти основну й додаткову інформацію, аналізувати й порівнювати мовні одиниці різних рівнів, оцінювати здобуті результати освітньої діяльності тощо.

У процесі навчально-дослідницького навчання необхідне поєднання оптимальних методів формування навчально-дослідницьких умінь, які сприятимуть виробленню навичок самоосвіти впродовж життя, створенню позитивної мотивації учнів до навчання та стимулюванню пізнавальної активності й самостійності їх у процесі вирішення конкретної практичної задачі, розвитку пізнавального інтересу до вивчення мовних фактів, явищ і процесів та здатності займати дослідницьку позицію, творчому переосмисленню мовного матеріалу й самостійному пошуку нових знань.

Основним шляхом формування навчально-дослідницьких умінь учнів є організація дослідницької діяльності, зокрема застосування дослідницького методу. Означений метод навчання передбачає творче застосування знань, оволодіння методами наукового пізнання, формування досвіду самостійного наукового пошуку.

Найефективнішим, на наш погляд, складником дослідницького методу є метод спостереження над мовою і мовними фактами, який передбачає усвідомлене сприймання, зіставлення, аналіз, синтез, узагальнення і систематизацію вивчених мовних явищ і понять (їх ознак, структури, функцій, сфер уживання). Використання методу спостереження дає змогу здобувачам освіти осмислювати, сприймати й усвідомлювати мовні явища й факти, наблизити освітній процес до потреб життя, самостійно вирішувати повсякденні життєві ситуації. Продуктивність цього методу в дослідницькому навчанні визначається розвитком інтелектуальних здібностей, стимулює пізнавальний інтерес; сприяє формуванню навичок активного самонавчання учнів упродовж життя. Використовуючи метод спостережень, можна донести до усвідомлення учнями певну суму знань про мову, не пропонуючи їм готових відомостей, а даючи в певному порядку теоретичний матеріал і організовуючи непомітно для школярів процес осмислення цих відомостей. Наприклад, перед вивченням теоретичного матеріалу теми «Позначення м'якості приголосних» учні міркують над проблемними запитаннями (*Чому слова бюро і б'ють, свято і черв'як пишемо по-різному і чи були життєві ситуації, коли виникали сумніви у написанні слів з такою орфограмою?*). Згодом виразно читають і спостерігають у запропонованому тексті мовні явища, досліджують небуквені орфограми, пояснюють написання вжитих у тексті слів з апострофом, висловлюють свої міркування, роблять висновки, формулюють правила написання апострофа. Переконаються у правильності своїх суджень і

висновків, знайшовши відповідний теоретичний матеріал у довідковій літературі.

Метод спостереження над мовою можна застосовувати для дослідження широкого кола мовних явищ, оскільки він дає змогу змінювати «поле охоплення» досліджуваного об'єкта, висувати й перевіряти гіпотези. Для прикладу наведемо таке завдання: *«Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення щодо того, із яких словників вони виписані. У разі потреби звірте правильність своїх міркувань за допомогою інформації з мережі Інтернет».*

Спостереження над мовою може вестися й після вивчення теоретичного матеріалу. У такому випадку цей метод використовують для розширення кола фактів, що ілюструють і підтверджують вивчене мовне явище. З цією метою можна запропонувати завдання на кшталт: *«Об'єднайтеся в три групи. Пригадайте, що вам відомо про орфографію. За потреби зверніться до Українського правопису. Проведіть конкурс на краще запитання: доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, що й наскільки добре кожен із вас засвоїв із цього розділу».* У зазначеному вище контексті доцільно активно використовувати різноманітні медіатексти, після перегляду яких варто запропонувати дослідити, наприклад, мовні засоби образності чи емоційності, найбільш уживані мовні конструкції або зафіксувати і виправити мовні огріхи (Новосолова, 2020).

На нашу думку, виконання завдань для реалізації методу спостережень над мовними явищами і фактами дають змогу наблизити освітній процес до вирішення життєвих потреб, наприклад, у такому завданні вправи як: *«Прочитайте текст. Дослідіть, чи дотримано автором лексичних норм, чи стилістично мотивованою є тавтологія в тексті? Свою думку доведіть».*

Учитель-словесник має допомогти учневі виробити навички здобувати знання під час самостійних спостережень, навчитися загострювати увагу на певному мовному понятті й розвивати вміння аналізувати мовне явище чи факт, робити висновки, формулювати визначення і правила (*«Поспостерігайте впродовж тижня за мовленням своїх друзів і рідних. Зберіть дані щодо особливостей вимови ними слів зі звуками [ч], [щ], [ф] та звукосполученням [хв]. Проаналізуйте зібрані відомості, підготуйте невелике повідомлення за результатами дослідження».*)

Продуктивним, на наше переконання, є метод **творчої реалізації**, що визначає порядок самостійної творчої діяльності учнів, забезпечує рівень її оригінальності, індивідуальної креативності. Різновидами цього методу є:

а) **продукування творів**, що передбачає ознайомлення учнів з творчим завданням, обговорення особливостей завдання, самостійне виконання його, презентацію виконаної роботи, підсумкове обговорення

творчої діяльності учня (*Скориставшись інформацією з перевірених джерел, дослідіть, які рослини є символом різних куточків України. Створіть повідомлення про символи-рослини твоєї родини, села чи міста, презентуйте результати дослідження перед колективом класу, запишіть коментар однокласника чи однокласниці, який найбільше вразив*).

б) створення **проектів** (усвідомлення проєктного завдання відповідної теми, поетапна робота: творче опрацювання інформаційних текстів, аналіз матеріалу, опанування узагальнення, оформлення, захист, загальне обговорення проєкту, підбиття підсумків).

У використанні методів цієї групи слід дотримуватися міри та обґрунтування раціональності застосування їх у кожній ситуації. Ефективність цих методів підвищується за умови поєднання з іншими методами навчання.

Навчально-дослідницькі уміння учня формуються у визначеній ситуації, що змушує його ставити собі питання-проблеми, формувати гіпотези й перевіряти їх у ході розумових і практичних дій. Однак у всіх випадках дослідницька діяльність учнів має ґрунтуватися на використанні сукупності нормативних засобів, до яких, зокрема, належать: раніше здобуті наукові знання, впорядковані за допомогою системи наукових понять; відповідні методи одержання відомостей від об'єктів дослідження (передусім, різні види спостережень і експериментів); відповідні певній системі логічних норм методи опрацювання цих відомостей (Балл, 2003).

Можна окреслити такі комплексні завдання, які мають ситуаційний характер, урахують сфери застосування освітніх здобутків, спонукають учнів систематизувати, зіставляти інформацію, продукувати й формувати нові ідеї, уможлиблюють системне формування навчально-дослідницьких умінь на уроках української мови, наприклад, *«Уявіть себе на місці показаних на відео рятівників птахів. Як гадаєте, які почуття пережили і які емоції відчували ці люди після того, як лебедів вдалося звільнити? Як і чим збагатився їхній внутрішній світ? Чи маєте власний життєвий досвід захисту або порятунку тварин? Якщо так, то який? Продовжте думку трьома-чотирма реченнями: У цю хвилину, коли тварина вже була в безпеці, мені...»*.

Оцінювання формування навчально-дослідницьких умінь має здійснюватися за певними критеріями. На нашу думку, до них можна віднести: 1) чіткість, логічність висловлення власних думок і міркувань, 2) продукування нових ідей, застосування власних знань для створення нових об'єктів, ідей, уміння випробовувати нові ідеї; 3) оригінальність, новизна і доказовість суджень, висновків; 4) осмислення в критичний спосіб використаних джерел інформації; 5) самостійність виконання роботи, доброзичесне використання чужих ідей; 6) повнота розкриття проблеми завдання; оптимальне використання візуальних, технічних засобів під час виконання завдання.

Потреба формування навчально-дослідницьких умінь особливо гостро відчувається в умовах запровадження дистанційного навчання як окремої форми навчання та як використання дистанційних технологій навчання під час вимушеного карантину, адже навчально-дослідницьку діяльність визначають також як вищу форму самостійної пізнавальної діяльності учнів (Недодатко, 2000).

Підсумовуючи зазначимо, що реалізація дослідницької активізує пізнавальну діяльність учнів, але потребує багато часу, специфічних умов, високої педагогічної кваліфікації вчителя, адже учням надається максимальна самостійність, а роль вчителя в умовах реалізації дослідницького підходу до навчання української мови полягає у координуванні напрямку дослідницької діяльності. Учитель-словесник має бути не джерелом та інтерпретатором нової навчальної інформації, а консультантом і помічником учнів-дослідників. Учитель насамперед повинен організовувати самостійну пізнавальну діяльність учнів на уроці, допомогти учням виробити навички здобувати знання під час самостійних спостережень, мотивувати учнів навчатися загострювати увагу на певному мовному понятті й розвивати вміння аналізувати певне явище чи мовний факт, робити висновки, формулювати визначення і правила.

Таким чином, стає очевидним, що формування навчально-дослідницьких умінь учнів є важливим складником освітнього процесу в умовах Нової української школи. Необмежені можливості всебічного розвитку особистості учня засвідчують використання сучасних форм і методів організації роботи дослідницького характеру, внаслідок яких активізується навчально-пізнавальна й творча діяльність особистості школяра, формуються його світоглядні переконання, розвивається логічне мислення, творча уява й творчі здібності здобувачів освіти.

Викладена в статті класифікація навчально-дослідницьких умінь є лише одним із кроків на шляху розроблення, апробації та впровадження в освітній процес методики комплексного формування навчально-дослідницьких умінь учнів за допомогою нових навчальних програм та шкільних підручників української мови в умовах реалізації концептуальних засад Нової української школи.

Список використаної літератури

1. Державний стандарт базової середньої освіти (постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898). URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200898.html. **2. Концепція** «Нова українська школа». URL : <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>. **3. Пентиліук М. І.** Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. І. Пентиліук, А. В. Нікітіна, О. М. Горошкіна. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9. **4. Омельчук С. А.** Методика навчання морфології української мови в основній школі на

засадах дослідницького підходу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2014. 537 с. **5. Скуратівський Л. В.** Пізнавальні завдання з української мови : посібник для вчителя. Київ : Рад. школа, 1987. 144 с. **6. Леонтович А. В.** Концептуальные основания модели организации исследовательской деятельности учащихся. *Школьные технологии*. 2006. № 5. С. 63–71. **7. Поддьяков А. Н.** Исследовательское поведение: стратегии, познания, помощь, противодействие, конфликт. Москва : Эребус, 2006. 187 с. **8. Савенков А. И.** Психологические основы исследовательского подхода к обучению : учебное пособие. Москва : Ось-89, 2006. 480 с. **9. Щедровицкий Г. П.** Философия. Наука. Методология. Москва : ШКП, 1997. 656 с. **10. Балашова С. П.** Формування дослідницьких умінь у студентів педагогічного коледжу в процесі вивчення природознавчих дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2000. 274 с. **11. Голобородько В. В.** Наукова робота учнів. Харків : Вид. група «Основа», 2005. 208 с. **12. Лиходєєва Г. В.** Формування навчально-дослідницьких умінь учнів у процесі навчання елементів стохастички : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. 20 с. **13. Мороз П., Мороз І.** Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України : методичний посібник. Київ : Педагогічна думка, 2012. 128 с. **14. Недодатко Н. Г.** Формування навчально-дослідницьких умінь старшокласників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Кривий Ріг, 2000. 212 с. **15. Стругацька В.** Через дослідження – до самоосвітньої компетентності учнів. Робота на уроках української (російської) мови. *Початкова освіта*. 2012. № 28. С. 20–24. **16. Черненко Г. М.** Формування дослідницьких умінь у молодших школярів при вивченні природознавства. *Педагогічні науки*. 2013. Вип. 113. С. 222–227. **17. Соціолого-педагогічний словник** / за ред. В. В. Радула. Київ : ЕксОб, 2004. 304 с. **18. Серова С. О.** Шлях у світ наукових технологій / С. О. Серова, Н. В. Фоміна. *Управління школою*. 2006. № 3. С. 27–29. **19. Костюк Г. С.** Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с. **20. Андреев В. И.** Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. Москва : Высш. шк., 1981. 240 с. **21. Иодко А. Г.** Формирование у учащихся умений исследовательской деятельности в процессе обучения химии : дис. ... канд. пед. наук. Москва, 1983. 183 с. **22. Заболотний О.** Формування дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення синтаксису української мови. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 2. С. 28–30. **23. Омельчук С.** Дослідницький підхід до навчання мови: лінгводидактичний словник-довідник : навчальний посібник. Київ : [б.в.], 2015. 56 с. **24. Балл Г. О.** Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Рівне : Ліста-М, 2003. 184 с. **25. Новосьолова В. І.** Реалізація методу спостереження в

шкільному підручнику української мови. *Проблеми сучасного підручника : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (електронне наукове видання) (Київ, 20-21 травня 2021 р.)*. Київ : Педагогічна думка, 2021. С. 182–184. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725538>.

References

- 1. Derzhavnyi** standart bazovoi serednoi osvity (postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898) [State standard of basic secondary education (resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 898 of September 30, 2020)]. Retrieved from http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200898.html [in Ukrainian].
- 2. Kontsepsiia** «Nova ukrainska shkola» [The concept of «New Ukrainian school»]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
- 3. Pentyliuk, M. I., Nikitina, A. V., & Horoshkina, O. M.** (2004). Kontsepsiia kohnityvnoi metodyky navchannia ukrainskoi movy [The concept of cognitive methods of teaching the Ukrainian language]. *Dyvoslovo – Divoslovo*, 8, 5-9 [in Ukrainian].
- 4. Omelchuk, S. A.** (2014). Metodyka navchannia morfolohii ukrainskoi movy v osnovnii shkoli na zasadakh doslidnytskoho pidkhodu [Methods of teaching the morphology of the Ukrainian language in primary school on the basis of research approach]. Kherson [in Ukrainian].
- 5. Skurativskiy, L. V.** (1987). Piznavalni zavdannia z ukrainskoi movy [Cognitive tasks in the Ukrainian language]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].
- 6. Leontovich, A. V.** (2006). Konceptual'nye osnovaniya modeli organizacii issledovatel'skoj deyatelnosti uchashchihsya [Conceptual foundations of the model for organizing student research activities]. *Shkol'nye tekhnologii – School technologies*, 5, 63-71 [in Russian].
- 7. Podd'yakov, A. N.** (2006). Issledovatel'skoe povedenie: strategii, poznaniya, pomoshch', protivodejstvie, konflikt [Exploratory behavior: strategies, cognition, help, opposition, conflict]. Moscow: Erebus [in Russian].
- 8. Savenkov, A. I.** (2006). Psihologicheskie osnovy issledovatel'skogo podhoda k obucheniyu [Psychological foundations of a research approach to teaching]. Moscow: Os' 89 [in Russian].
- 9. Shchedrovickij, G. P.** (1997). Filosofiya. Nauka. Metodologiya [Philosophy. Science. Methodology]. Moscow: SHKP [in Russian].
- 10. Balashova, S. P.** (2000). Formuvannia doslidnytskykh umin u studentiv pedahohichnoho koledzhu v protsesi vyvchennia pryrodoznavchykh dystsyplin [Formation of research skills in students of pedagogical college in the process of studying natural sciences]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- 11. Holoborodko, V. V.** (2005). Naukova robota uchniv [Scientific work of students]. Kharkiv: Vyd. hrupa «Osnova» [in Ukrainian].
- 12. Lykholdieieva, H. V.** (2009). Formuvannia navchalno-doslidnytskykh umin uchniv u protsesi navchannia elementiv stokhastyky [Formation of

teaching and research skills of students in the process of learning the elements of stochastics]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

13. Moroz, P., & Moroz, I. (2012). Doslidnytska diialnist uchniv v protsesi navchannia istorii Ukrainy [Research activities of students in the process of learning the history of Ukraine]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

14. Nedodatko, N. H. (2000). Formuvannia navchalno-doslidnytskykh umin starshoklasnykiv [Formation of educational and research skills of high school students]. *Candidate's thesis*. Kryvyi Rih [in Ukrainian].

15. Struhatska, V. (2012). Cherez doslidzhennia – do samoosvitnoi kompetentnosti uchniv. Robota na urokakh ukrainskoi (rosiiskoi) movy [Through research – to the self-educational competence of students. Work on Ukrainian (Russian) language lessons]. *Pochatkova osvita – Primary education*, 28, 20-24 [in Ukrainian].

16. Chernenko, H. M. (2013). Formuvannia doslidnytskykh umin u molodshykh shkoliariv pry vyvchenni pryrodoznavstva [Formation of research skills in junior high school students in the study of science]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 113, 222-227 [in Ukrainian].

17. Radula, V. V. (Eds.). (2004). Sotsiolo-ho-pedahohichni slovnyk [Socio-pedagogical dictionary]. Kyiv: EksOb [in Ukrainian].

18. Sierova, S. O., & Fomina, N. V. (2006). Shliakh u svit naukovykh tekhnolohii [The way to the world of scientific technologies]. *Upravlinnia shkoloiu – School management*, 3, 27-29 [in Ukrainian].

19. Kostiuk, H. S. (1989). Navchalno-vykhovnyi protses i psykhični rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. Kyiv: Rad. shkola [in Ukrainian].

20. Andreev, V. I. (1981). Evristicheskie programmirovaniie uchebno-issledovatel'skoi deiatel'nosti [Heuristic programming of educational and research activities]. Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].

21. Iodko, A. G. (1983). Formirovaniie u uchashchihsiya umenij issledovatel'skoi deiatel'nosti v processe obucheniia himii [Formation of students' skills in research activities in the process of teaching chemistry]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

22. Zabolotnyi, O. (2003). Formuvannia doslidnytskykh umin uchniv u protsesi vyvchenni syntaksysu ukrainskoi movy [Formation of research skills of students in the process of studying the syntax of the Ukrainian language]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian language and literature at school*, 2, 28-30 [in Ukrainian].

23. Omelchuk, S. (2015). Doslidnytskyi pidkhid do navchannia movy: lnhvodydaktychnyi slovnyk-dovidnyk [Research approach to language learning: linguodidactic dictionary-reference book]. Kyiv: [b. v.] [in Ukrainian].

24. Ball, H. O. (2003). Suchasnyi humanizm i osvita: Sotsialno-filosofski ta psykholoho-pedahohichni aspekty [Modern humanism and education: Socio-philosophical and psychological-pedagogical aspects]. Rivne: Lista-M [in Ukrainian].

25. Novosolova, V. I. (2021). Realizatsiia metodu sposterezhennia v shkilnomu pidruchnyku ukrainskoi movy [Implementation of the method of observation in the school textbook of the Ukrainian

language]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of a modern textbook*. (pp. 182-184). Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian]. Retrieved from <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/725538> [in Ukrainian].

Новосьолова В. І. Особливості формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах Нової української школи

Стаття присвячена проблемі формування навчально-дослідницьких умінь учнів на уроках української мови в умовах впровадження Стандарту базової середньої освіти, який відображає концептуальні засади Нової української школи. Здійснено аналіз державних нормативних документів, останніх наукових досліджень з проблеми дослідження. Проаналізовано сутнісні характеристики дефініцій «дослідницька діяльність», «дослідницьке навчання», «навчальне дослідження», «навчально-дослідницькі уміння» учнів. Наведено типологію навчально-дослідницьких умінь. Автором обґрунтовано особливості, види та визначено дидактичні функції навчально-дослідницьких умінь. Дібрано оптимальні методи навчання, спрямовані на формування навчально-дослідницьких умінь на уроках української мови, обґрунтовано ефективність їх. Проілюстровано теоретичні положення зразками практичних завдань.

У статті визначено перспективи подальших досліджень, що пов'язані з розробленням, апробацією та впровадженням в освітній процес методики комплексного формування навчально-дослідницьких умінь учнів за допомогою навчальних програм та шкільних підручників української мови на засадах дослідницького підходу.

Ключові слова: навчально-дослідницькі уміння, уроки української мови.

Новоселова В. И. Особенности формирования учебно-исследовательских умений учащихся на уроках украинского языка в условиях Новой украинской школы

Статья посвящена проблеме формирования учебно-исследовательских умений учащихся на уроках украинского языка в условиях внедрения Стандарта базового среднего образования, отражающего концептуальные основы Новой украинской школы. Осуществлен анализ последних научных исследований, государственных нормативных документов по проблеме исследования. Проанализированы сущностные характеристики дефиниций «исследовательская деятельность», «исследовательское обучение», «учебное исследование», «учебно-исследовательские умения» учащихся. Приведена типология учебно-исследовательских умений. Автором обоснованы особенности, виды, этапы и определены дидактические функции учебно-исследовательских умений. Подобраны

оптимальные методы обучения, направленные на формирование учебно-исследовательских умений на уроках украинского языка, обоснована их эффективность. Проиллюстрированы теоретические положения образцами практических задач.

В статье определены перспективы дальнейших исследований, связанных с разработкой, апробацией и внедрением в образовательный процесс методики комплексного формирования учебно-исследовательских умений учащихся с помощью учебных программ и школьных учебников украинского языка на основе исследовательского подхода.

Ключевые слова: учебно-исследовательские умения, уроки украинского языка.

Novoselova V. The peculiarities of student educational and research skills formation on the Ukrainian language lessons in the context of the New Ukrainian school

The article is devoted to the problem of the student educational and research skills formation on the Ukrainian language lessons in the context of the State Standard for Basic Secondary Education that is implemented and reflects the conceptual foundations of the New Ukrainian School. The state regulatory documents have been analyzed and the attention is focused on the research component that is in the list of learning outcomes achieved in the language and literary branch of the State Standard of Basic Secondary Education. The essential characteristics of such definitions as «research activity», «research training», «educational research», «educational research skills» of students have been analyzed. Based on the analysis of psychological, pedagogical, linguistic and methodological literature the peculiarities of educational and research skill formation are revealed. The typology of teaching and research skills is presented.

The author substantiates the features and types of educational and research skills and defines its didactic functions. The optimal teaching methods have been chosen that assist in the formation of educational and research skills in the Ukrainian language classes, and their effectiveness is substantiated. The theoretical theses have been illustrated with the examples of practical tasks. The criteria are provided to evaluate the educational research skills and their formation.

The article identifies the prospects for further research related to the methodology of educational and research skill formation, its development, testing and implementation in the educational process with the help of curricula and Ukrainian language textbooks on the basis of research approach.

Key words: teaching and research skills, Ukrainian language lessons.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2021 р.

Прийнято до друку 26.11.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Караман О. Л.